

Gábor Kálmán

MOZAIK 2001 – A perifériáról a centrumba. Tézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéshez.

A szerző – Gábor Kálmán, magyarországi ifjúságkutató szociológus – kiinduló tétele a magyarországi fiatalok és a határon túli magyar fiatalok vizsgálatakor, hogy a kilencvenes években, a kommunizmus összeomlása után a fiatalok a perifériáról a centrumba kerültek. Ez azt jelenti, hogy mind a magyarországi, mind a határon túli magyar fiatalokra éppen úgy mint a nyugat-európai fiatalok vállára többféle nyomás nehezedik: a munkanélküliségtől az iskolai versenyig, a korai önállósodástól, a piaci szereplővé válástól a feszültségoldó technikák használatáig. A kelet-európai fiatalok számára a centrumba kerülés az erősödő versenyben növekvő esélyeket jelent, de mindenekelőtt a nyugat-európai fiatalokkal azonos, illetve közel hasonló kihívásokra való válaszok kényszerét.

IIFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS. A határon túli fiatalok vizsgálatakor is a társadalmi átalakulás és az ifjúsági korszakváltás összefüggéséből indulunk ki. Az ifjúsági korszakváltás problémájával foglalkozva Magyarországon azt láttuk, hogy az ifjúsági korszakváltás a nyolcvanas években késleltetett volt. Ennek több oka volt. A rendszerváltásig nem történt meg az oktatás expanziója, a piac hiányában nem alakult ki az a társadalmi környezet, amely a fogyasztásra helyezi a hangsúlyt, és egy ifjúságközpontú, szabad médiát feltételez. Ennek ellenére megfigyelhető volt a fiatalok korai önállósodása és a kulturális értékvtáltás, de a lényeges fordulat mégsem következett be, megmaradt a fiatalok elit csoportjai és fiatalok többsége közötti mély szakadék az esélyektől az értékorientációkig. Magyarországon a kilencvenes években azt láttuk, hogy a piaci rendszer és a demokratikus viszonyok kiépülésével az ifjúsági korszakváltás felgyorsult, ami egyszerre jelentett előnyöket és hátrányokat a fiatalok számára. A kilencvenes években a piac kiépülésével és az oktatás expanziójával kiépül a fiatalok fogyasztói és kommunikációs státusza.

Az Ifjúság 2000 vizsgálat azt mutatta, hogy a korszakváltásban korcsoportonként jelentős eltérések figyelhetők meg: a 25–29 éveseknek több mint egytizede csak 8 általánost végzett, tehát korán fejezte be az iskolát, és korán állt munkába, és inkább jellemzi a korai házasság, gyermekvállalás. A 20–24 évesekre ezzel szemben már az iskolai idő meghosszabbodása, a házasság, gyerekvállalás késleltetése jellemző. Megindul a „lavírozás” az iskola és munka világa között: ez a két életeseemény gyakran felcserélődik, egymásba fonódik. Az Ifjúság 2000 arra hívta fel a figyelmet, hogy felgyorsult a fiatalok individualizálódása, növekedett a iskolai, munkaválasztási és családi életutak különbözősége és sokfélesége, ugyanakkor fennmaradtak a származási, területi – regionális, iskolázottsági és nemek közötti – egyenlőtlenségek azaz a egyéni életutak sokfélesége beágyazódott a társadalom egyenlőtlenségi rendszerébe.

KÉTFÉLE FORGATÓKÖNYV

Ahhoz, hogy a magyarországi és a határon túli magyar fiatalok átmenetét a centrumból a perifériára értelmezni tudjuk, figyelembe kell venni az ifjúsági korszakváltás forgatókönyveit – a munkanélküliségi és szabadidős forgatókönyveket, illetve, hogy ezek a forgatókönyvek milyen mértékben valósultak meg, helyesebben melyiknek milyen mértékű az átmenet során a dominanciája.

KÉTFÉLE FORGATÓKÖNYV ÉS A TÁRSADALOMÉRTÉLMEZÉSEK

Figyelembe kell venni továbbá a korábbi társadalmi struktúra lehetséges értelmezéseit. Az első interpretáció *Kemény István* nevéhez fűződik. Kemény szocializmus-értelmezésében az egyik kérdés, hogy a szocializmus hogyan illeszthető be a magyar társadalom történeti fejlődésébe. A másik kérdés, hogy a szocializmust milyen dimenziók mentén tudjuk leírni. Kemény abból indul ki, hogy a magyar társadalomfejlődés (Hajnal, Bibó nyomán) lényegében nagyon durva módon követi a nyugat-európai társadalomfejlődést, ilyen értelemben a magyar társadalomfejlődés beilleszkedik a polgári társadalomfejlődés folyamatába. Ennek az egyik legfontosabb kritériuma a magántulajdon prioritása, a tulajdonnal való rendelkezés szabadsága, valamint a személyi szabadság, polgári demokrácia kialakulása. Kemény Hajnal nyomán átveszi azt a középkori fejlődésértelmezést, mely szerint a középkor a szerződések világa és ez vezet el a szabadságok kisköreinek tágulásához. A Kemény féle értéktételezés az, hogy a tulajdonnal való rendelkezés alapján a személyi szabadságok kibővülnek. Ez a folyamat Kemény és Bibó szerint is a tizenkilencedik században kap lendületet, ami Kemény szerint folytatódik a *Horthy-korszakban* is, de tudomásul kell venni, hogy a Horthy-rendszer polgári társadalma nem vegytiszta, megtalálhatók benne mindazok a feudális elemek, az arisztokráciához és nemességhez tartozó csoportok, akik persze megtalálhatók a nyugati társadalmakban is ebben az időszakban. Például: a politikával, külpolitikával foglalkozók jelentős része arisztokrata. A társadalom fejlődése alapján a polgárosodás irányába mutat. A polgárosodás a magyar fejlődésben különböző társadalmi rétegeket különböző mértékben érintett. A 19. században, mivel a földbirtokosok rendelkeztek földtulajdonnal, kézenfekvő volt az a feltételezés, hogy ők válnak a polgárosodás vezető erejévé. A századfordulón aztán kiderült, hogy egész más csoportok, például a zsidók váltak tulajdonos polgárrá. A két világháború között a polgárosodásnak új rétege jelenik meg, a parasztpolgárok, amely új erőt ad a folyamatnak. A polgárosodási folyamat a munkásságot is érinti, a magasan képzett szakmunkásréteg is polgárosul. Vannak olyan rétegek, amelyet nem érint meg ez a folyamat, társadalom alatti osztályként jelennek meg, pl. a parasztság egy része. A 19. és 20. század folyamán tehát a polgári társadalomfejlődés irányába halad a magyar társadalom. Ebből következik Kemény első tézise, *a szocializmus nem a polgári társadalomfejlődést folytatja*. Már csak azért sem, mert a tulajdont megszüntette. E mellett Kemény hangsúlyozza, hogy a szocializmus Szovjetunióból importált dolog, amelyet a monolitikus hatalmi struktúra jellemez, mely ráépül a gazdasági, kulturális és társadalmi viszonyokra is. A hatvanas években Kemény rájön arra, hogy a szocializmus legerőszakosabb korszakában – Rákosi- korszakban, korai Kádár- korszakban -, sem tudta kiirtani azokat a társadalomszerkezeti elemeket, azokat a kulturális formákat, emberi kapcsolatrendszeret, amelyek a szocializmust megelőző időszakban kialakultak.

A gazdasági vezetőkről szóló írásában arról informálja az olvasót, hogy ugyanazon szervezetben – például a nagyvállalatban – kétféle vezetőtípussal találkozott az ember: az egyik, aki politikai karrierjének állomásaként került a posztjára, a másik az a mérnök, aki a háború előtt szerzett diplomát, tapasztalatot. A szocializmus saját intézményrendszerén belül is megfigyelhető tehát a polgári hagyományok továbbélése. A hatvanas években a tsz-elnökök azokból a középparasztokból kerültek ki, akiknek megfelelő tekintélye saját birtokukon szakszerű tevékenységük révén alakult ki, és szaktudásuk az egyéni gazdálkodásuk termelési tapasztalata és a családi gazdálkodás öröksége volt. Összegezve: *a társadalom minden rétegére ráépült a monolitikus hatalom, de nem szűnt meg az a történelmi hagyomány, amely a társadalmi viszonyokban, viselkedési módokban és kultúrában évszázadok során kialakultak. Kettős társadalmi szerkezetről beszél* ettől kezdve a szociológiai irodalom, de ez nem zárja ki az értelmezési különbségeket.

A kettős szerkezetből kiindulva értelmezi a szocializmus átalakulását *Szelényi Iván* is. Szelényi megközelítései közül az egyik a Konrád Györggyel írt *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*, ami azt a fejlődést vázolja, hogyan jön létre a rend mellett a technokrácia, az értelmiségnek az a csoportja, amely az osztályhatalomba jut, és a rend és technokrácia mellett az egyre inkább marginalizálódó humán értelmiség; alattuk helyezkedik el az elnyomott proletariátus. A Szelényiék megközelítése összemossa a Kemény által Hajnal nyomán által finoman megrajzolt történelmi különbségeket, a Szelényi felfogás következménye, hogy a szocializmus alatt bekövetkezik Kelet-Európa elkanyarodása és integrálódása.¹ A Szelényi-féle felfogás a magyarul *Harmadik út?* című munkájában módosul. A kettős szerkezetet Szelényi ezen felfogása szerint a szocialista hatalmi bürokrácia, illetve ezen rést ütő második gazdaság működteti. Amióta a tsz-ek léteznek, azóta létezik a második gazdaság is. A második kolhozosítási folyamatban a vezetők felismerték, hogy nem lehet csak a nagyüzemre építeni az élelmiszertermelést, hanem, mintegy visszatérve a középkorhoz, adtak egy háztáji területet a tsz tagoknak, ahol az egész család dolgozhatott. A hatvanas évek második felétől ezekben a családi gazdaságokban megindul a piaci árutermelés, amely a munkaerő extenzív kihasználására és az intenzív kultúrákra (zöldség, gyümölcs) épít. Ez átszövi a magyar társadalom egészét, nem csak a falusiakat, hanem a közalkalmazotti és más rétegeket is. Szelényi ezt úgy értelmezi, hogy a hetvenes-nyolcvanas években a szocialista (redisztributív) mellett létrejön egy másik, a piaci integráló erő.

Szelényivel egyetért *Kolosi Tamás* is, aki azt mondja, hogy az első és a második gazdaság dimenziójával lehet megragadni a magyar társadalmat. Az alapvető különbség, hogy Kemény azt mondja, hogy fontos a második gazdaság megjelenése, és kimutatja, hogy egyre nagyobb teret hódít, csak nem piaci jellegű, mert akkor lehetne igazán piaci viszonyokról beszélni, ha megjelen-

1. Szelényieknek ez a felfogása óhatatlanul és közel áll a korabeli intézményesült magyar szociológia felfogásához. Ennek legnevesebb képviselői *Kolosi Tamás* (1979) és *Kulcsár Kálmán* (1986), a történészek közül pedig *Berend T. Iván* (1986). Kulcsár a modernizációval kapcsolatban a hetvenes években számos tanulmányt írt, amelyekben azt mondja, hogy a magyar társadalomfejlődés próbálta követni a nyugatit, de a 17. századtól elkanyarodik a kelet-európai fejlődés a nyugatitól, ezért egy állandó távolság jön létre a kettő között. Lényegében a régió eltolódik kelet-európai irányba, – ebben van egy finom aktualizálás –, és, hogy áthidalódjon az eltérés, az ún. *szocialista modernizációnak* van nagy szerepe. Ez ugyan a kezdetekben kegyetlen volt, de mégiscsak egy modern társadalomszerkezetet alakított ki. Azt állítja, hogy a keleti modell erőszakos átültetése nem megy, de kialakul egy sajátos, a nyugatitól és a keletitől egyaránt eltérő modell, minta. Kulcsárék nem is beszélnek polgárosodásról, hanem modernizációról. Ez a felfogás természetesen tovább él, a hetvenes évek végére radikalizálódik is, bizonyos pontjaiban célul tűzi ki a hatalmi szerkezet átalakítását is. Céljuk, hogy lebontsák a a politikai hatalom túlsúlyát, és kialakítsák a jogállamot. A Szelényiék felfogását Kemény kritizálja (Kemény 1979).

ne az egyén szabadsága és nem lennének szocialista tulajdonviszonyok. Addig ezek a jelenségek esetlegesen, összefonódnak az elsődleges struktúrával. Ez nem piaci, talán piaci jellegű struktúra volt. Azt gondoljuk, hogy az átalakulás, ezen belül a vállalkozók helyzetének értelmezésében kulcsfontosságú, hogy ki mihez köti a piac létét és milyen mértékben fogadja el a piacot.

Kemény István felfogásában a kapitalizmus a működőképes társadalom. *Szelényi Iván* a szocializmus konzekvens kritikusa szintén, de felfogásában eltér ettől, azt mondja, hogy a szocializmusban a redisztribúcióból származó egyenlőtlenség a meghatározó, a kapitalizmusban pedig a piac. A szocializmust úgy definiálja, mint a legkiszákmányolóbb társadalmak egyikét. Ez alatt azt érti, hogy a központi elosztási rendszer úgy működik, hogy a központhoz legközelebb esők kapják a legtöbbet, a távolabbiak pedig egyre kevesebbet. Ezen feltételrendszerben a piac szerepe döntő, mert azoknak, akik nem kapnak a központ által leosztott privilégiumokból, a piac egyenlíti ki a hátrányait (lakásépítés). *Szelényi* felfogása arról szól, hogy ha a piac válik meghatározóvá, akkor az fogja létrehozni az egyenlőtlenségeket. Ezt pedig szintén kritikusan kell kezelni (*Szelényi – Manchin 1990*).

A SZOCIALIZMUSOK KÜLÖNBSÉGE.

A HATÁRON TÚLI MAGYAR FIATALOK ÉS ETATISTA FORGATÓKÖNYV

Az ifjúsági vizsgálatokban tehát figyelembe kell vennünk a szocialista társadalmi struktúrát, és annak egyik alapjellegzetességét, a monolitikus hatalmi struktúráját. Azt láttuk, hogy ez a struktúra, amely rátelepedett a kultúrától az államig mindenre, a legutolsó pillanatig – a kommunista párok megszűnéséig – működött. A MOZAIK 2001 vizsgálatban figyelembe kell vennünk, hogy a monolitikus hatalmi struktúra országonként eltérő volt, más volt a rend és technokraták aránya és szerepe például Magyarországon, Romániában, a hajdani Jugoszláviában és így tovább, ahogyan eltérő volt a marginalizálódó értelmiség súlya és szerepe is. A monolitikus hatalmi struktúra különbözőségéből viszont következik, hogy az oktatási rendszer napjainkban kibontakozott expanziója során eltérő módon érvényesülnek a korábbi redisztributív struktúrából fennmaradó társadalmi egyenlőtlenségek. Például a redisztribúció minél nagyobb, annál nagyobb a szakadék a fiatal elit és a fiatalok többsége között – a fiatalok és felnőttek között következésképpen a munkanélküliségi forgatókönyv veszélyesebbé, a szabadidős forgatókönyv pedig etatistábbá válik. Ez következik abból is, hogy a második gazdaság szerepe eltérő volt a különböző volt szocialista országokban, következésképpen eltérő volt a fiataloknak a piachoz, a piacgazdasághoz való viszonya, következésképpen az elit fiatalok és a fiatalok többsége között tovább nőtt a távolság a piacgazdaság kiépülése során. A piacgazdaság kiépülése egyes régiókban előrehaladottabb, máshol csak csíráiban, vagy a feketegazdaság formájában létezett (például Székelyudvarhelyen), de mindenképpen ez az átalakulás során odavezetett, hogy nőtt a fiatalok feketegazdaságba való beágyazottsága.

A határon túli fiatalokra gyakorolt nyomások esetében tehát figyelembe kell vennünk, hogy mindegyik régióban másként alakult a szocializmus rendszere, és – ennek következtében másként alakult az oktatási, munkaerőpiaci, szociális támogatási rendszer a kommunizmus összeomlása után. A hátrányok történetileg különbözők, de minden országban Magyarországhoz képest a kilencvenes években tovább növekedtek. A Vajdaság az, amelyben a hallgatók gyermekkoruk

ban pozitív élményeket szereztek, akiknek helyzetét viszont a katasztrófális összeomlás döntő módon meghatározza. Az egyes régiókban azonban a magyarság mint közösség mást és mást jelent. Ez jelentős módon befolyásolja a fiatalok élettervezésének, életkarrierjének alakulását és az anyaországgal kapcsolatos elvárásait. Végül döntő mértékben befolyásolja a fiatalok életkarrier törekvéseit az otthon és Magyarország közelsége, a Magyarországon eltöltött idő, az oktatási rendszerek különbözősége, az oktatási támogatások rendszere, a szülőföld nyelvének ismerete, és az egyetemi évek alatt és utáni munkába állás.

Az iskolai életutak, az iskolából a munkába való átmenet. A kilencvenes években alapvetően megváltozott az iskolából a munkába való átmenet, az egyik kísérő jelensége a *munkanélküliség növekedése*. A munkanélküliség növekedése alapvetően megváltoztatta a iskolai elvárásokat, az iskolai életutak és a munkába való átmenet viszonyát. Az egyik válasz a munka világában tapasztalható bizonytalanságra mindazonáltal az, hogy egyre több időt fektetnek be a képzések megszerzésébe. Ezáltal növekszik az iskola versenyképességének fontossága a fiatalok számára, hiszen kevés helyért versengenek. Ezen felül az élet minden területén megjelenik az osztályozás és válogatás. Ezzel összefüggésben növekszik az iskolai képzésben és a munka megválasztásában a regionális kötelékekből való kitörés vágya.

Az elérhető helyek száma kereslettel találkozik, hiszen a fiatalok reagálnak a fent leírt versenykészítésre, próbálják elkerülni a munkanélküliséget. Fontos eltérések vannak azonban országonként, regionálisan. Néhány országban a felsőfokú oktatásban résztvevők aránya a változások után először visszaesett, az általános tendencia azonban ezen arány emelkedése. Általában azt mondhatjuk, hogy régiók jellemzőjévé vált a *felsőoktatásban vagy meghosszabbodott képzésben résztvevő fiatalok számának növekedése*. Növekszik mind az esti/levelező, mind a nappali képzésben résztvevők aránya Kelet- és Nyugat-Európában egyaránt, és ahol az állami szektor nem tudja kielégíteni az igényeket, ott gyorsan megjelenik a magánszektor és „business”- vagy nyelvkurzusokat kínál, Kelet-Európában gyakran meglehetősen kétes szakmai alapokkal. Ez a folyamat, azonban a *jóléti állam, illetve Kornai kifejezésével a koraszülött jóléti állam visszavonulása vagy összeomlása mellett megy végbe*. A jóléti paradigmák változása azt jelenti, hogy a jóléti államtól már nem várják el, hogy a bölcsőtől a sírig óvja az embereket. A privatizáció és a jóléti kiadások csökkentése azt jelenti, hogy kevesebb támogatás jut a fiataloknak és gyakran azok a segélyek, juttatások vagy előnyök, amelyeket korábban élveztek, mára lecsökkentek. A fiatalok saját magukra vannak utalva, munkát kell vállalniuk a tanulás mellett, vagy a családjukra kell támaszkodniuk segítségért. Ez utóbbihoz a család hajlandósága is szükséges, és még nagyobb terhet ró a szülők vállára. Ebben a folyamatban sajátos szerepet játszik az anyaország, ugyanis átveheti ugyan, de nem pótolhatja a többségi nemzeti állam szerepét, illetve a redisztribúció hatékonysága nagyban függ attól, hogy egyes régióban hogyan alakulnak a piaci viszonyok.

A munkaerőpiaci változások következtében, ha tudnak is munkahelyet találni a fiatalok, az általában bizonytalan, átmeneti vagy félállás, vagy pedig szerződések által korlátozott (Amin 1994). Ez különösen igaz Kelet- és Közép-Európa országaiban a magánszektorban. Ma már nem tervezhető, hogy a képzési szakaszt munka és egy egész életre szóló munkahely követi. Ehelyett az várható, hogy a képzést átképzés és gyakori munkahelyváltoztatás követi.

Átmenet a származási családból a saját családba. A család felbomlása – a válások számának növekedésével, az együttélés, a házasságon kívüli gyermekvállalás, a párhuzamos vagy egymást gyorsan követő kapcsolatok stb. miatt – gyakran megnehezíti a fiatalok számára, hogy a származási családban biztonságot vagy stabilitást találjanak, a szülői ház elhagyásakor pedig a lehetőségek

egész tárházát kell végiggondolniuk saját életükre nézve. A fiatalok vezető szerepet játszanak az új, a hagyományostól eltérő életstílusok kialakításában, többen élnek egyedül vagy élettársi kapcsolatban, és többen vállalnak gyereket házasságon kívül (bár általában élettársi kapcsolatban élve). E különböző életformákhoz kapcsolódó értékek mélyreható változáson mentek keresztül, megítélésük egyre enyhébb. A származási családból a saját családba vezető utak nem állandóak és tervezhetőek, hanem szakadatlanul változnak és mindig visszafordíthatóak. A továbbtanuló fiatalok nagyobb arányából, de a Magyarországon egyre növekvő számából is következik, hogy a fiatalok elkerülve otthonról egyre inkább a magyarországi lehetőségeket követik, fokozatosan elvesztik a kapcsolatot a szülőfölddel és a Magyarországi hazai mintaadó csoportok példáit követik, illetve a Magyarországon tesznek szert baráti, élettársi stb. kapcsolatokra. Külön szerepet játszanak az otthoni „fiaskók”, amelyek visszafordítják Magyarországra a fiatalokat, általában ez úgy lehetséges, hogy meghosszabbítják az iskolai éveket. A megélhetési viszonyok általában arra készítetik a fiatalokat, a tanulmányaik mellett más ösztöndíjat szerezzenek, munkát vállaljanak, amelyek egyre több szálon kötik a fiatalokat Magyarországhoz, ami a származási családdal való kapcsolatok meglazulásához vezet.

A jelenlegi globális mobilitás-tendenciákkal ellentétesen, mely legalábbis diskurzív szinten nyitottabbá, átjárhatóbbakká nyilvánítja az országhatárokat, globális, de legalábbis nemzetközi munkaerőpiaci mozgást jósol, a jövőbeni kirekesztettség-érzés hatalmasodik el azokban az országokban, társadalmakban, ahol a gazdasági fejlődés nem tud lépést tartani az elvárásokkal.

A fogyasztói kultúra terjeszkedése, amelynek a fiatalok egy külön részét képezik, azt jelenti, hogy most már képesek a stílusok és külső megjelenések gyorsan változó világában élni, egyre nagyobb fogyasztási kényszer nehezedik rájuk. A kibontakozott piactudományi viszonyok elkerülhetetlenné teszik, hogy a fiatalok kiépítsék saját fogyasztási státuszukat. Ebben a határon túli fiatalok a magyarországi egyetemista fiatalok felső rétegének elitcsoportjait is követik származási háttértől mintegy függetlenül (számítógép, világháló használata). Az ifjúsági stílusok és szubkultúrák felbukkanása, majd eltűnése tehát ugyanolyan fontos lehet, mint a munka és a család egyre távolodó elvárásai. A fiatalokra egyre jobban hat a fogyasztási kényszer, miközben bevételeik egyre kisebbek. A kelet- és közép-európai fiatalok egyre inkább differenciálódnak a fogyasztói stílusok mentén, bár lehetőségeik a fogyasztásra igen egyenlőtlenek, hiszen a különböző családok jövedelmei és életszínvonalai is jelentős eltéréseket mutatnak. Azok a fiatalok, akik a média korában nőttek fel, már nem „ártatlanok”, rengeteg információ érhető el számukra, amelyeket még azok a felnőttek sem kaphatnak meg, akik náluk kevésbé tudják értelmezni a jeleket vagy használni az információs technológiát (Postman 1983).

	Győr	Kolozsvár (magyar)	Kolozsvár (román)	Székelyud- varhely(ma.)
HI-FI torony	29,9	10,0	18,9	8,1
számítógép	29,1	18,1	15,5	7,1
CD lemezjátszó	25,0	8,1	12,3	5,2
autó	2,9	3,8	5,2	1,0
saját lakás	2,4	9,5	9,5	4,2
Mobiltelefon	1,4	0,0	0,9	1,5

1. sz. Táblázat. Saját fogyasztási javakkal ellátottság 1997–1998 (Középiskolások).

A nemi szerepek megkérdőjeleződése – azután, hogy sok nő kezdett el fizetett munkakörben dolgozni egész életében – azt jelenti, hogy a fiatal nőknek magas elvárásaik vannak a munkával és képzéssel kapcsolatban, és nagy szerepet szánnak ezeknek életükben. Legfőképp a fiatal nőknek származott előnye az oktatás expanziójából, és egyre jobban és jobban teljesítenek az oktatásban. A fiatal nőknek ez a képzett és öntudatosabb új generációja kevésbé valószínű, hogy elfogadja anyáik háztartásbeli szerepét, bár különböző hagyományos elvárásokkal találhatják magukat szemben (Chisholm et al. 1995)

Az individualizáció egyféle modellje. A kelet-európai ifjúság átalakulásának egyik értelmezése, amelyet a Korunk ma vitatásra kerülő számában Claire Wallace fejt ki. Szerinte a kelet-európai fiatalok jövőjének alakulása egy modellben valószínűsíthető, melynek a lényege, hogy megindul a kelet-európai fiatalok individualizációja, önállósodása², etnikai magára találása, a nemek közötti különbségek elmosódása és általában hatnak a piaci tényezők, melynek egyik meghatározó scenáriója a munkanélküliség, és megindul az oktatási rendszer átalakulása, amely szolgáltatási jellegűvé válva megadja azt a változási teret a fiataloknak, amit fentebb vázoltunk.

Az individualizáció és a történeti, kulturális sajátosságok. Saját kutatásunkban egy másik megközelítésből indultunk ki, nem vontuk ugyan kétségbe a fiatalok körében Claire Wallace által vázolt tendenciákat, de azt állítottuk, hogy a kelet-európai országokban, sőt egy adott országon belül is egyrészt a történeti, kulturális, másrészt a gazdasági fejlettségi különbségek következtében a fiatalok életében bekövetkező átalakulásnak más és más útjai, formái jönnek létre.

2. *A fiatalok önállósodása.* A fiatalok önállósodásának problémája a nyugat-európai fejlett társadalmakban vetődött fel. Általában három sarkalatos pontot emelnek ki:

„1. A nyugat-európai országok társadalmainak gazdagsága a magas termelékenység bázisán tovább fejlődik, és folytatódik a jólétnek a lakosság viszonylag széles köreire való kiterjesztése, vagy legalábbis nem szenved korlátozást. Jelszó: *az intenzív tömegfogyasztás.*”

2. A szolgáltatói szektor felerősödése. Jelszó: *„szolgáltatói társadalom”*

3. Az a fajta munkalehetőség, amely a munka történelmileg kialakult intézményesült rendszerét kínálja, egyre jobban zsugorodik. Jelszó: *„a munka társadalmának válsága”* és a *„flexibilis alulfoglalkoztatottság”* rendszerének kialakulása” (Zinnecker 1993).

Az ifjúságra nézve a legfontosabb következmény az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása. Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásának egyik oka, hogy az ifjúság mint iskolai életpálya – mely korábban a gimnazisták és egyetemisták privilégiuma volt – a fiatalok széles rétegére terjed ki. Az iskolai életpálya kiterjedése és általánossá válása ugyanakkor összekapcsolódik egy olyan ifjúsággal, melynek egyre szélesebb rétegét a szabadidő és fogyasztói kultúra jellemzi. A másik ok az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásának a *„flexibilis alulfoglalkoztatottság”*. (A munkaerőpiac sűrű zónájában dolgoznak az egyetemisták, éppúgy mint a tanulók, a pályakezdők vagy a munkanélküliek.) Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása az ifjúsági életidő kettős mozgásával jár, egyrészt felgyorsul, például a tervszerű képzési idő egyre korábbra tevődik (pl. tervszerű nyelvtanulás óvodás, illetve az általános iskola első osztályától), másfelől lelassul, a belépés a főfoglalkozású kereső pozícióba egyre későbbre tolódik. A társadalom fejlődése az irányba halad, hogy a fiatalok minél korábban váljanak nagykorúvá, vállaljanak részt a fogyasztásban, de minél később találják meg helyüket a munka világában. Az ifjúság önállósodását meghatározza a gyermekkor és ifjúkor piaci ellenőrzése. Ez összefügg azzal, hogy a fiatalok egyre nagyobb mértékben részesednek a felnőttek mindennapi élvezeteiben (például élvezeti szerek, mint az alkohol, dohányzás, drogok), a szolgáltatások igénybevételeiben (például turizmus, szabadidő, tv csatornák, hobbytevékenységek) és egyre nagyobb biztatást kapnak önmenedzselésükre (például testápolás, táplálkozási rend, öltözködés). A fiatalok önállósodása továbbá összefügg az életpálya bensővé tételének fokozott igényével, az iskola, a munkahely megválasztása, azaz a jövendőbeli életvitel saját kialakításának igénye. Ezzel jár a kudarcral és rizikóval való korai szembesülés, illetve az iskolai, illetve munkahelyi pálya alakíthatóságával való kalkulálás képessége. A fiatalok önállósodása vet fel olyan megközelítéseket, mint a fiatalok *fogyasztói, polgári* státusza, vagy a *fiatalok és a legfontosabb életemények tervezése*.

A társadalmi átalakulás és a különbségek növekedése. Az a vizsgálat, amelyet Kolozsvárott és Székelyudvarhelyen végeztünk, megerősítette ezt a meggyőződésünket. Egyfelől azért, mert annak ellenére, hogy a fiatalok értékorientációjában, élettervezésben, ifjúsági kulturális mintáiban közös jegyek ragadhatók meg, markáns különbségek figyelhetők meg a magyarországi magyar fiatalok és a kolozsvári és székelyudvarhelyi magyar fiatalok között, valamint lényeges különbségek mutathatók ki a kolozsvári / székelyudvarhelyi magyar és a kolozsvári román fiatalok között.

Az egyik alapvető kérdésünk az volt, hogy mi rejlik a magyarországi magyar tanuló fiatalok és a kolozsvári és székelyudvarhelyi tanuló fiatalok különbözősége mögött?

A megkésettség és az esélyek különbözősége. Eltérő folyamatok. Egyfelől magyarázhatók a különbségek a két társadalom szerkezetében és a két társadalom intézményrendszerében (oktatási rendszerében) megfigyelhető különbségekkel. Ennek lényege az, hogy Magyarországon az oktatási rendszer átalakulása alapvetően befejeződött, míg Romániában az átalakulás csak a kezdeténél tart, következésképpen a magyarországi iskolarendszeren belüli szelekciós folyamatokban már sokkal markánsabb szerepet játszik a gazdasági tőkéhez kapcsolódó középosztályosodási folyamat, szemben Romániával, ahol még a hagyományos kulturális / hatalmi tőkéhez köthető szelekció érvényesül. Ez azt jelenti, hogy mind a kolozsvári magyar és román tanuló fiatalok esetében, mint pedig a székelyudvarhelyi tanuló fiatalok esetében származás szerint jól elkülöníthetőek az elit csoportok más társadalmi csoportokétól.

Az elitcsoportok értékorientációikban, élettervezésükben, illetve kulturális mintakövetésükben azok, amelyek közelebb állnak a nyugati mintákhoz, mint a más társadalmi csoportok fiataljai. Ez a magyarországi nyolcvanas éveket idézi, amikor a fiatalok elit csoportjai voltak azok, amelyek a nyugati alternatív mintákat leginkább követték (környezetvédelem, alternatív békemozgalom stb.).

A tradíciók és az ifjúsági korszakváltás lassítása. Romániai magyar fiatalok. A vizsgálataink másik fontos tanulsága, hogy az eltérések mögött igen fontos szerepet játszanak a civilizatórikus, illetve kulturális tényezők. Ezt jól mutatja, hogy egyfelől a kolozsvári és a székelyudvarhelyi magyar fiataloknál igen erőteljes szerepet kap a vallásosság szemben a magyarországi fiatalokkal. Másfelől pedig, hogy a nagy származási különbözőségek ellenére, általában nagy szerepe van a tradicionális norma- és értékrendszernek, nevezetesen a mind a kolozsvári, mind a székelyudvarhelyi fiatalok élettervezésének meghatározója egy hagyományos élettervezés (késői személyi önállóságra épülő rövidített ifjúsági életszakasz), amelyben meghatározó szerepe van a nemek közötti különbségeknek (a családok a fiúknak és lányoknak eltérő életutat szánnak). Szembetűnő a „protestáns etikán” alapuló élettervezés, és mint már a fentiekben utaltunk rá, ettől a hagyományos élettervezéstől lényegében csak az elithez tartozó csoportok térnek el: az elit csoportok hosszabbra tervezik az ifjúsági életszakaszt, inkább terveznek, gondolkodnak hosszabb ifjúsági életszakaszban. Azaz azt mondhatjuk, hogy az átalakulás, ami ebben a szakaszban a történeti és kulturális tradíciók felerősödésével jár a kolozsvári és székelyudvarhelyi fiatalok körében, lelassítja az ifjúság szempontjából történő korszakváltást, helyesebben fogalmazva a magyarországitól eltérő pályára tereli (Kiss 2000, illetve Ercsei 2002).

Ez azt jelenti, hogy az élettervezésbe még kevésbé épülnek be korszakváltáshoz kapcsolódó elemek (ez bizonyos szempontból érthető: az oktatási rendszer nem épült még át, bizonyos értelemben a redisztribúciós rendszer folytatódott) és csak bizonyos „törésvonalak” mentén hat ez a korszakváltás. Elsősorban a fogyasztói kultúra az ifjúsági kultúra deviáns ill. agresszív formáinak

(különösen Székelyudvarhelyen) átvételében, más szóval a tradíciók ellenére növekszik a drog, a fogyasztói minták és az előítéletesség szerepe a fiatalok körében. Ez nem jelenik meg „vegyszerként”, hanem nagyon sok esetben összekeveredik a tradicionális mintákkal, például az előítéletek esetében egyaránt szerepet játszanak a tradíciók, illetve az agresszív ifjúsági kultúra mintáinak megjelenése például a székelyudvarhelyi magyar fiatalok esetében. Ezt a felemáságot mutatja az is, hogy az ifjúságcentrizmus elég gyengén jelenik meg, különösen a székelyudvarhelyi fiatalok körében. (Az ifjúságcentrizmussal azt mérjük, hogy a fiatalok önállósodása nyomán hogyan alakul a fiatalok és felnőttek viszonya. Azokat a fiatalokat, akik szembe kerülnek a felnőtt-társadalommal, a felnőtt-társadalom intézményeivel, illetve akik számára felértékelődik a kortárs-csoportok szerepe ifjúságcentristáknak nevezzük. Az ifjúságcentrizmus az ifjúsági identitás igen fontos mérőeszköze.)³

Az ifjúsági korszakváltás felgyorsulása. Román fiatalok. Még másabb a kép a kolozsvári román fiatalok esetében. Két tényezőt emelünk ki: az egyik, hogy a romániai román tanuló fiatalokra is éppannyira jellemző a származási különbségek meghatározó szerepe, mint a romániai magyar fiatalokra, viszont kevésbé érvényesülnek / gyengébben hatnak a tradicionális civilizatórikus, illetve kulturális tényezők. Első ránézésre ugyan úgy tűnik, hogy a román fiataloknál is igen nagy szerepe van a vallásosságnak. Értékorientációjukat, illetve élettervezésüket nézve viszont azt találtuk, hogy a román fiatalok közelebb állnak a magyarországi magyar fiatalokhoz, mint a romániai magyar fiatalokhoz, másképpen fogalmazva a román fiatalok körében igen erőteljes modernizáció zajlik le. Ezt a folyamatot egy felgyorsult / felemás modernizálódásnak nevezhetjük. (Többek között azért, mert a tradíció mint külsőség megjelenik ugyan (például a vallásosság), de kevésbé befolyásolja a fiatalok élettervezését. Ha a fiatalok kulturális mintáit, cselekvési mintáit vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy az ifjúságcentrizmusnak igen erős a hatása a román fiatalok körében, másképpen fogalmazva a román fiatalok erőteljesebben konfrontálódnak a felnőtt társadalom intézményrendszerével, a családjukkal és nagyobb szerepet tulajdonítanak a kortárs csoportoknak, mint a romániai magyar fiatalok. A kortárs csoportok esetében meghatározó a fogyasztói illetve vállalkozói minták követése. Ha viszont azt néztük meg, hogy ez milyen mértékben jelenik meg az élettervezésükben, akkor azt tapasztaltuk, hogy ez elsősorban a személyi önállósodásukban (önállóan szórakozni menni, korai szexuális tapasztalat) realizálódik, azaz maga az ifjúságcentrizmus egy felgyorsult individualizációt jelent a fiatal kor kezdetén, de nem realizálódik az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásában, illetve csak egy szűk rétegre korlátozottan (elit) figyelhető meg az iskola későbbi befejezése, a későbbi munkába állás, illetve házasodás). Az ifjúsági korszakváltásnak egy felemásabb, ellentmondásosabb jellege ragadható

3. Az ifjúságcentrizmus mintegy előre vetítője az ifjúsági státusznak. Az ifjúsági státusz fogalmának használatakor pedig abból indultunk ki, hogy a fiatalok értékorientációi, kulturális és politikai cselekvési mintái nem ragadhatók meg csak a szülők társadalmi státusza, illetve az iskola státusza mentén. Az a változás, amely a fiatalok körében napjainkban bekövetkezett, éppen azzal függ össze, hogy a család, az iskola ellenőrző szerepe csökkent, többek között az iskolai státusz kiszélesedése következtében (korábban kerülnek el otthonról a fiatalok, már a nyolcadikosoknak több mint egytizede, a középiskolásoknak pedig több mint fele bejáró és kollégista). Ez összefügg azzal is, hogy az iskolában a figyelem inkább az oktatásra irányul, a nevelés szerepe pedig háttérbe szorult. Az iskolában eltöltött idő viszont relatíve megnövelte a fiatalok autonómiáját, és tevékenységüknek igen nagy része, különösen szabadidős tevékenységük kikerült a család, illetve az iskola ellenőrzése alól. Az ifjúsági státusz kialakulásában fontos szerepe van annak, hogy a fiatalok egyre fontosabb célpontjává válnak a fogyasztói iparnak és a tömegkommunikációnak, amelyek a fiatalok számára egyre fontosabb mintaközvetítő, a felnőtt-társadalom számára pedig közvetetten ellenőrző szerepet töltenek be.

meg a magyarországi fiatalokhoz képest, különösen Magyarország fejlettebb régióihoz viszonyítva (például Győr esetében).

A két út. Azaz a romániai magyar és román fiatalok közötti leglényegesebb különbség, hogy a román a fiataloknál egy igen erőteljes individualizáció következik be, az átalakulás inkább kérdőjelezte meg a román fiataloknál a tradíciókat és saját ifjúsági identitásuk kialakításával próbálják a nyugati mintákat követni. Ezzel szemben a romániai magyar fiatalok esetében a mélységes múlt kútjából bukkannak elő a tradíciók, és ezzel összhangban kísérlik meg a romániai magyar fiatalok a társadalmi változást lereagálni.⁴

	Fiú	Lány	Mind
Győr	29,1	15,3	21,5
Kolozsvár (magyar)	12,2	9,3	10,5
Kolozsvár (román)	17,4	5,2	10,5
Székelyudvarhely	17,3	7,4	11,4

2. sz. táblázat. Szexuális tapasztalatszerzés 15 év alatt – középiskolások (%) (N 715).

HIPOTÉZISEK

1. Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása!

Ahelyett, hogy a fiatalok tervezhető lépcsőket járnának végig, amikor a képzés után a munka világába vagy amikor a származási családból a saját családba lépnek, a fiatalok ma egyre hosszabb időt töltenek egy meghosszabbodott ifjúsági életszakaszban, amikor nem dolgoznak, de nincsenek teljesen munka nélkül sem. A családban vagy munkában való „megállapodás” előtti rövid udvarlást vagy képzést egy elhúzódó időszak váltotta fel, amelybe beletartozik az oktatás, a képzés, a félállások és alkalmi munkák világa, valamint a különböző háztartások és kapcsolatok közötti mozgás. Ezek a lépcsőfokok mindig visszafordíthatóak és a végső cél nem is nagyon egyértelmű. Bizonyos értelemben a fiatalok idősebbek, mint a korábbi években, más tekintetben pedig fiatalabbak (Wallace 1997). Ellentmondás feszül a fiatalok növekvő kulturális függetlensége (és koraérettsége) és aközött, hogy egyre jobban függnek bizonyos intézményektől, mint pl. az államtól vagy a családtól.

2. A szerepek átalakításának kényszere.

Ezek a változások azt jelentik, hogy a fiatalok szerepeit és kapcsolatait már nem szabja meg és nem biztosítja a hagyományos autoritás vagy a hagyományos minták. Ehelyett folyamatosan át kell alakítani – szüleikkel, partnereikkel, barátaikkal és kortársaikkal szembeni – szerepeiket ahhoz, hogy használhatóak legyenek. A szerepek inkább képlékenyek, és nem szilárdak és biztosak. Senki sem számíthat feltétlenül valaki másra, ha támaszra vagy biztos tanácsra van szüksége. Ez arra kényszeríti a fiatalokat, hogy rugalmasabban és öntudatosabban építsék fel életútjaikat és hozzák meg döntéseiket (Nadel és Wallace 1997). Kétkedve és koraéretten öntudatosak, hiszen igen ügyesek az őket körülvevő kommunikációval és információval telített világban. Bi-

4. Az ifjúsági és nemzeti identitás összefüggéseire lásd Veres Valér és Csata Zsombor tanulmányait (Veres 2002, Csata 2000).

zonyos értelemben a fiatalok ma felkészültebbek, mint valaha arra, hogy saját útjukat járják az életben, de a jelzőtáblák eltűntek, az utat pedig újra és újra meg kell találni.

3. Növekvő bizonytalanság és veszélyeztetettség.

A fiatalok egy egyre és egyre bizonytalanabb világban élnek, és nagy a veszélye annak, hogy rosszul döntenek, rossz utat választanak és hogy a sokféle lecsúszási lehetőség közül valamelyik eléri őket. Bizonyos értelemben a mai fiatalok a legjobb helyzetben levő generáció, hiszen a háború, betegségek, éhezés vagy más elsődleges okok által okozott halál vagy szenvedés eshetősége nagyon alacsony. A veszélyeztetettség és a bizonytalanság forrása inkább egzisztenciális vagy pszichológiai.

4. A piac és a fogyasztás növekvő szerepe.

A legtöbb európai társadalomban a piaci modell növekvő dominanciája a társadalom szervezésében, a szocializmus tervgazdaságának és a keynesi közgazdasági elveknek az összeomlásával társulva azt jelenti, hogy a társadalmi életnek egyre több területe válik fogyasztóivá. A kultúra, az oktatás, a lakásépítések, stb. fogyasztóivá válásának számos következménye van. Azt jelenti, hogy az embereknek nagyon rövid idő áll a rendelkezésükre, a célok pedig nagyon gyorsan változnak – minden ideiglenes. Azt is jelenti, hogy általában a fogyasztói értékek felülkerekednek a hagyományos vagy más ideológiailag meghatározott értékeken. Ez nem csak a kultúra és a fogyasztás területén érvényes, hanem a jóléti állam esetén is. Kielezi ezen kívül a versenyt, valamint individualizálja és privatizálja a problémákat, így azok az egyes fogyasztók által tett döntések problémájává redukálódnak.

Egy metaforával érzékelhetőek a változások: a gyár helyett a bevásárlóközpont válik a domináns paradigmává. A modernizáció alapja a gyár volt, és a gyár volt sok intézmény modellje. Egy gyárban az emberek egy helyen tömörülnek. Mind a munka, mind a termékek standardizáltak és a tömegtermelés által meghatározottak. Az egyszerű munkásokat az igazgatók irányítják és meghozzák az őket érintő döntéseket. Az iskolák modellje ez a rendszer volt, csakúgy, mint a kórházaké és a jóléti állam sok szolgáltatásé is. A gyár modelljét ma a szupermarket modellje váltja fel. A szupermarketben a vásárlók jöhetnek-mehetnek és különféle árucikkeket válogatnak össze a bevásárlókocsijukba – egy nagyon széles választékból válogatják össze saját kocsijuk tartalmát. Minden egyes árucikknek meghatározott ára van, és a kijáratnál fizetniük kell értük. Ez jobban jellemző az 1990-es évek jóléti szolgáltatásaira, ahol többféle szolgáltató többféle szolgáltatást ad, és mindegyiknek külön ára van. Néhány a magánszférában vehető igénybe, néhány jótékonyági szervezeteken vagy egyházakon keresztül, az állam pedig csak egy a több szolgáltató közül. A fogyasztónak gyakran saját magának kell fizetnie. Amikor nincs elég pénz a szolgáltatásra (mert pl. az állami költségvetés túl kicsi), akkor nem kapja meg. Egy gyárban minden egyes ember megkapja azt, amit előre elhatároztak. A szupermarketben elképesztő árucikkválasztékból kell választani, de előfordulhat, hogy valaki rossz dolgot választ és hogy nem tud fizetni néhány túl drága árucikkért. Az oktatásra és a képzésre ma inkább a szupermarketmodell jellemző.

MODERNIZÁCIÓ ÉS POSZTMODERNIZÁCIÓ

Ezt úgy is fel lehet fogni, mint a modernizációból a posztmodernizációhoz vezető hosszabb változás egy részét. A modernizáció hozzájárult ahhoz, hogy az ifjúság mint életszakasz kialakulhasson az oktatás és a munka, a származási család és a saját család között, valamint a jóléti állam ifjúsági szervezetein és társadalompolitikáján keresztül (Wallace és Kovatcheva, megjelenés alatt). Ez különösen szembeszökő volt Kelet-Európában, ahol a modernizációt némi erőszak segítségével, és némileg gyorsan vitték végbe a kommunisták által dominált rezsimok, amelyek segítettek átalakítani a jórészt visszamaradott falusi társadalmakat iparosodott városi társadalmakká. Az oktatási rendszerek látványos sikere azt jelentette, hogy az 1980-as évekre a fiatalok lehetőségei néhány tekintetben alig tértek el Kelet- és Nyugat-Európában.

A posztmodernizáció azt is jelenti, hogy fokozatosan leépülnek ezek a hagyományos struktúrák és elkülönülések, így olyan helyzet alakul ki, ahol egyre nagyobb a káosz és a bizonytalanság, s ezáltal nemcsak értékek, hanem korcsoportok is kezdenek megszünni.

AZ INDIVIDUALIZÁCIÓ HÁROM SZCENÁRIÓJA

A huszadik század végén több változási lehetőséggel állunk szemben, amelyek a különböző országokban többé-kevésbé elterjedtek.

1. Progresszív individualizáció.

Az oktatási lehetőségek, képzések, csakúgy, mint az életstílusokról hozott döntések tárháza kiszélesedett, ami azt jelenti, hogy sok fiatal, megszabadulva a szülők, az autoritás vagy a megélhetés biztosításának hagyományos kényszereitől, mérlegelni tud különböző lehetőségeket. Egyre inkább tőlük függnék olyan döntések, hogy pl. hogyan irányítsák szexuális- vagy magánéletüket, vagy hogy milyen típusú oktatási és képzési lehetőségeket válasszanak egy olyan világban, ahol a választási lehetőségek egyre szélesebb skálája található meg.

2. Regresszív individualizáció.

Ugyanakkor nemcsak a lehetőségek, hanem a problémák is individualizálódnak. Azok számára, akiknek nem sikerül végigjárni az oktatási/képzési rendszer különböző fokait, marad a munkanélküliség veszélye, vagy az, hogy egy olyan képzési formában találják magukat, amely sehova nem vezet. Ez az a csoport, amely jobban veszélyeztetett abból a szempontból is, hogy hajléktalanná válhat és hogy a bűnözéssel kapcsolatba kerülhet. Néhány fiatal számára ez azt is jelenti, hogy kikerülnek a származási családból, amely már nem képes felelősséget vállalni értük. A problémák individualizációja olyan természetű, hogy a jóléti állam már nem felelős az átmenet kezeléséért, egyre inkább az egyének saját felelőssége az, hogy irányítsák a képzést, a biztosítást, a lakhatást és az élet más területeit – néhány fiatal ebben csak csekély, vagy semmilyen forrásra sem támaszkodhat.

3. Alternatív individualizáció.

Nem minden fiatal akar pozíciót elfoglalni a domináns társadalomban. Az egyre növekvő anyagiasság és piachoz igazodó verseny kitermeli az ellenkezőjét is: fiatalokat, akik fellázadnak ezen

elvárások ellen. Nem a társadalom zárja ki őket, hanem inkább ők zárják ki magukat néhány lehetőségéből és azokat az értékeket követik ehelyett, amelyeket Ronald Inglehart (1990, 1997) „posztmateriális értékeknek” nevez. Azaz az egyén kiteljesedésére, idealista célokra koncentráló, valamint az alternatív közösségekhez való csatlakozást hirdető értékeket. A New Age Travellers és különböző misztikus vagy „ezoterikus” filozófiák újfajta előrelépési lehetőségeket és új hitrendszereket kínálnak. Az új vallások és kultuszok szintén ilyen alternatívákat kínálnak. A fiatalok elől járnak a posztmateriális értékek felé vezető úton.

Hogy ezek közül melyik a domináns, az az országon és az intézményes kereteken múlik. Különböző térségek vagy társadalmi rétegek fiataljai valószínűleg beletartoznak valamelyik kategóriába, és az első legalábbis vonzóbbnak tűnik, mint a második, bár sok kísérő probléma jár vele. A harmadik kategória eléggé fejletlen lehet Kelet-Európában, és talán jobban jellemző a bőségi társadalmakra.

Machacek (1997) rámutatott arra, hogy a modernitásnak ezek a feltételei egyben előfeltételei a posztkommunista társadalmakban az individualizáció kialakulásának. Ugyanakkor gyökereiben különböznek egymástól az egyes posztkommunista országok, néhány inkább a regresszív individualizáció felé halad, míg más országok a progresszív individualizáció felé tesznek lépéseket. Hogy ezek közül melyik dominál, az a jövő társadalmi fejlődésének kulcsfontosságú kérdése.

FORRÁSJEGYZÉK

A. Azzopardi–A. Furlong–I.–Stalder: *Vulnerable Youth perspectives on vulnerability in education, employment and leisure in Europe*. 2000, Council of Europe Publishing.

Abbott, P.–Wallace, C.: *The Family and the New Right*. London, 1992, Pluto Press.

Amin, A. (ed.): *Post-Fordism*. Oxford, Blackwells.

Andrij Vynnychuk: Youth Research Ukraine, 1994–1995: a review. In *International Bulletin Youth Research*, 13. szám. 6–22. o., Bratislava.

Balog Iván: Egyetemi hallgatói mozgalmak Szegeden a nyolcvanas években. In *Gábor Kálmán (szerk.): Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szeged, 1992.

Berend T. Iván: Előszó. In *Ring Éva (szerk.): Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. Budapest, 1986, Magvető Kiadó.

Bíró A. Zoltán: Generációs kapcsolatok a székelyföldi lokális közösségekben. In *Educatio*, 2. szám. 235–245. o., 1995.

Bíró A. Zoltán–Gagy József–Túros Endre: „Átmenti” ifjúsági társadalom. In *KAM Helyzet könyvek*. 136–151. o., Csíkszereda, 1995.

Csata Zsombor: Ifjúságcentrizmus és politikai attitűdök az erdélyi középiskolások körében. In *Veres Valér (szerk.): Nemzeti vagy nemzetközi integráció? Erdélyi középiskolások átalakulásban*. Budapest – Kolozsvár, 2000, Új mandátum és Limes Kiadó.

Chisholm, L.–Büchner–P., H-H Krüger–Du Bois Reymonds, M. (eds.): *Growing up in Contemporary Europe. Contemporary Horizons in Childhood and Youth Studies*. Berlin and New York, De Gruyter.

Chisholm, Lynne: Élesebb lencse vagy új kamera? Ifjúságkutatás, ifjúság és társadalmi változás Nagy-Britanniában. A kutatás jelenlegi állása és megalapozott feltételezések a gyermekkor-

ról és az ifjúságról. In *Gábor Kálmán (szerk.): Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái.* Szeged, 1992.

Elster Jon: Mikor a kommunizmus elenyészik. In *Valóság 3. szám.* 1991.

Erbin Rexha: Present Situation Youth in Albania. In *International Bulletin Youth Research, 11. szám.* 3–10 o., Bratislava, 1995.

Ercsei Kálmán: Tőkeelosztás és ifjúsági jövőstratégiák az erdélyi magyar középiskolások körében. In *Sorbán Angella (szerk.): Szociológiai tanulmányok erdélyi fiatalokról.* Budapest-Kolozsvár, 2002, Akadémiai és Scientia Kiadó.

Basic Statistics of the Community: Luxembourg. In Eurostat 1992.

Gábor Kálmán: A középiskolát végzettek középosztályosodása. In *Gábor Kálmán (szerk.): Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái.* Szeged, 1993a.

Gábor Kálmán: Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái. In *Gábor Kálmán (szerk.): Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái.* Szeged, 1993b.

Gábor Kálmán–Balog Iván: Értékek, orientációk, ideológiák az egyetemi hallgatók körében. In *Gábor Kálmán (szerk.): Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái.* Szeged.

Halsey, A. H.: *British Social Trends Since 1900.* 2nd, revised ed., London, 1988, Macmillan.

Inglehart, R.: *Culture Shift in Advanced Industrial Societies.* Princeton, 1990, Princeton University Press.

Inglehart, R.: *Modernisation and Postmodernisation. Cultural, Political and Economic change in 43 societies.* Princeton, 1997, Princeton University Press.

Jones, G.: *Leaving Home.* Buckingham, 1995, Open University Press.

Jones, G.–Wallace, C.: *Youth, Family and Citizenship.* Buckingham, 1992, Open University Press.

K. Robert–C. Fagan: and New Routes into the Labour Markets. In *Ex-communist Countries. Journal of Youth Studies. 2. szám.* 153–170. o., 1999.

Kolosi Tamás: *Tagolt társadalom.* Budapest, 1989, Gondolat Kiadó.

Kemény István–Gábor Kálmán: Az egyéni kisvállalkozás és a munkaerőpiac. Kézirat, Budapest, 1993.

Kemény István: Két könyv egy kötésben. In *Kemény István: Közről és távolból.* Budapest, 1991, Gondolat Könyvkiadó.

Kiss Tamás: Ifjúsági életszakasz és jövőstratégiák az észak-erdélyi nagyvárosok középiskolásai körében. In *Veres Valér (szerk.): Nemzeti vagy nemzedéki integráció? Erdélyi középiskolások átalakulásban.* Budapest–Kolozsvár, 2000, Új mandátum és Limes Kiadó.

Konrád György–Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz.* Budapest, 1982, Gondolat Könyvkiadó.

Konrád György–Szelényi Iván: Értelmiség és dominancia a posztkommunista társadalmakban. In *Politikatudományi Szemle, 1. szám.* 1992.

Kulcsár Kálmán: *A modernizáció és a magyar társadalom.* Budapest, 1986, Magvető Kiadó.

Ladislav Macháček: Tendencies in Youth movements in Slovakia after 1989. In *International Bulletin Youth Research, 12. szám.* 13–22. o., Bratislava, 1995.

Lynne Chisholm: *Up the Creek Without a Paddle? Exploring the terrain for European Youth Research in Policy Context*. Bratislava, 1999.

Machacek, L.: Individualisation Theory in Youth sociology. An Overview. In *Sociologia* 29 (3), 249–253 o., 1997.

Nagel, U.–Wallace, C.: Structure and Agency – participation and identification in risk societies (megjelenés alatt). In *Furlong, A et al (eds.): Youth, Citizenship and Social Change in a European Context*. 1997.

Oktav Marcovici: Romanian Youth Characteristics, Attitudes and perceptions. In *International Bulletin Youth Research*, 11. szám. 18–23. o., Bratislava, 1995.

Postman, N.: *The Disappearance of Childhood*. London, 1983, Allen.

Siyka Kovatcheva: Changes in Youth Studies in Post-Communist Bulgaria. In *International Bulletin Youth Research*, 12. szám. 18–23. o., Bratislava, 1995.

Szelényi Iván–Manchin Róbert: Szociálpolitika az államszocializmusban. Piac, redisztribúció és társadalmi egyenlőtlenségek a kelet-európai szocialista társadalmakban. In *Szelényi Iván: Új osztály, állam, politika*. Budapest, 1990, Európa könyvkiadó.

Veres Valér: *Az életkor és a nemzeti identitás hatása a társadalmi kapcsolatokháló alakulására Erdélyben*. 2002.

Wallace–Kovatcheva: *Youth in Society. Modernisation and Post-modernisation in East and West Europe*. London, 1998, Macmillans.

Wallace, C.: *How Old is Young and How Young is Old...?* Wien, 1997a, IHS working paper.

Wallace, C.: *Diskurs* (megjelenés alatt). 1997b.

Wallace, Claire: Ifjúság, munka és oktatás a posztkommunista Európában: út az individualizáció felé? In *Korunk*, 6. szám. 5–12. o., 1998.

Zinnecker, Jürgen: Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Német Szövetségi Köztársaságban. In *Gábor Kálmán (szerk.): Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. 1992.

Zinnecker, Jürgen: A fiatalok a társadalmi osztályok terében. In *Gábor Kálmán (szerk.): Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szeged, 1992.

ROMÁNIAI MAGYAR FIATALOK

(témák, megközelítések, változók)

Iskolai életút-modellek

Családi háttér – apa, anya iskolázottsága

Iskolai státusz (nyelvtanulás, nyelvismeret, külön órák)

Kommunikációs státusz

(mobiltelefon, pc, internethasználat)

Kulturális státusz

Fogyasztói státusz

Gazdasági aktivitás, inaktivitás, munkanélküli

Foglalkoztatás, vállalkozás

Magyarországhoz viszony, magyar identitás

Életesemények

Vallásosság

Etnocentrizmus és ifjúságcentrizmus

Értékek, jövővőkép

Politikai érdeklődés, aktivitás